

Інна Грабовська (Київ)

МЕТАКОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РИТОРИЧНИХ ПИТАНЬ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена вивченню контактопідтримуючих метакомунікативних питань як засобу регуляції комунікативного процесу. Досліджується семантичний та комунікативно-функціональний аспекти метакомунікативних риторичних питань у діалогічній інтеракції комунікантів. Ключові слова: метакомунікація, метакомунікативне питання, риторичне питання.

The article focuses on the investigation of contact-maintaining metacommunicative questions as means of regulation of the process of communication. The paper examines semantic and communicative-functional peculiarities of metacommunicative rhetorical questions in dialogic interaction. Key words: metacommunication, metacommunicative question, rhetorical question.

Сучасна лінгвістика характеризується підвищеним інтересом до вивчення функціональних властивостей мовних одиниць. У центрі уваги виявляється вивчення мовних засобів, що є метакомунікативними за своєю природою, зокрема таких, що сприяють встановленню, підтримувannya і завершенню мовленнєвого контакту між співрозмовниками [8; 12; 14; 15; 17]. До них відносимо питання, що використовуються в мовленні з метою регуляції процесу спілкування між учасниками комунікації. Метакомунікативні питання необхідні в інтеракції для забезпечення безперервності спілкування, регуляції потоку

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

142

інформації, з їх допомогою комуніканти привертають увагу співрозмовників до окремих мовленнєвих фрагментів, реагують на інформацію в потоці мовлення, міняються комунікативними ролями тощо. Розглянемо детальніше сутність метакомунікативних риторичних питань. У сучасній вітчизняній та зарубіжній лінгвістичній літературі представлено низку визначень риторичного питання, що ілюструє різне розуміння авторами природи явища, що вивчається. Так, у сучасній риторичній риторичне питання характеризується як "ефективна фігура діалогізації монологічного мовлення, що слугує для смислового та емоційного виділення його смислових центрів, формування емоційно-оцінного відношення адресата до предмета повідомлення, а також для представлення адресату особливо важливих у смисловому аспекті етапів міркування" [10, с. 240]. Риторичне питання також порівнюють з натяком: "воно підказує адресату дещо, змушує слухача додумувати та формулювати для себе те, що не вимовлено оратором до кінця" [10, с. 241]. Таким чином, риторичні питання розглядаються як риторична фігура, один із експресивних засобів, що використовуються для інтенсифікації та смислової організації мовлення з метою підвищення сили його впливу на адресата. У межах функціонального підходу риторичне питання є особливою семантико- синтаксичною конструкцією, що розуміється як псевдопитання [6, с. 15; 7, с. 236-239;

13, с. 97; 17, с. 102], питальне за формою, але непитальне за функцією чи змістом висловлення [22, р. 825], питання, що не передбачає відповіді [1, с. 167; 19, р. 15; 22, р. 825]. Подібні визначення підкреслюють суперечливу природу риторичного питання, що виявляється в асиметрії плану вираження і плану змісту, тобто в тому, що формально-синтаксичне й інтонаційне оформлення риторичного питання не відповідає його комунікативній і прагматичній спрямованості. Функціональні особливості таких питань дозволяють віднести їх до питальних за формою висловлень з "нестандартною семантикою" [11, с. 233]. Функція риторичного питання, на думку І.В. Арнольд [1, с. 167], яку ми поділяємо, полягає у зверненні уваги, підсиленні враження, підвищенні емоційного тону, створенні піднесеності в діалогічному дискурсі. Риторичне питання залучає слухача до роздумів чи переживань, роблячи його більш активним, змушуючи робити висновки самостійно. Подібна характеристика риторичного питання пов'язується з тим, що риторичне питання задається не з метою отримання певної інформації, а, навпаки, для того, щоб повідомити адресатові думку мовця, переконати, емоційно вплинути на поведінку слухача. Емоційна насиченість висловлення та відсутність інформативної відповіді є основною ознакою риторичності. Інші дослідники пропонують вважати основною ознакою риторичності вираження питальним реченням категоричного твердження [2, с. 21; 3, с. 256; 5, с. 68; 9, с. 97; 16, с. 85; 17, с. 106-107; 20, р. 294; 22, р. 825]. Риторичне питання є питальним реченням лише за формою, а за змістом – констатацією факту, оскільки відповідь на риторичне питання міститься у ньому самому у вигляді прихованого емпатичного ствердження чи заперечення. Уживаність риторичних питань у діалогічній інтеракції комунікантів підкреслюється О.Є. Войскунським [4, с. 70-72], який описує результати психологічного експерименту з навмисно ускладненим контактом, коли комуніканти, змушені змагатися за увагу співрозмовника, повинні були застосувати спеціальні засоби привернення уваги. Експеримент показав, що в якості контактопідтримуючих засобів мови широко використовувалися риторичні питання. Автор розглядає їх як фасцинативний сигнал спілкування. Фасцинація (від англ. fascination – зачарування) – це спеціально організований вербальний вплив на адресата, призначений для нейтралізації перешкод, викликаних непередготовленістю слухача до прийому і розуміння повідомлення. Фасцинативні сигнали "зачаровують" партнера по комунікації і перетворюють його на слухача. Як впливає з наведених вище визначень, риторичне питання містить супутню іллокутивну силу метакомунікативності, присутність якої почасти рівноцінна експресивності. Таке поєднання іллокутивних сил дає вченим вагому підставу відносити

Розділ II. Дискурс у міжкультурній комунікації

143

риторичні питання як до одиниць, що обслуговують метакомунікацію [5, с. 69; 8, с. 68; 17, с. 102], так і до експресивів [18, с. 78]. Таким чином, під риторичним питанням ми будемо розуміти питальне за формою висловлення, в якому міститься стверджувальне чи заперечне судження. Позитивне за формою риторичне питання виражає заперечне за змістом судження, і, навпаки, заперечне за формою риторичне питання виражає позитивне за змістом судження. Домінуючою прагматичною функцією риторичного питання є привернення уваги адресата до повідомлення, що передається. Закладена в риторичному питанні відсутність необхідності інформативної відповіді є його характерною ознакою. Позитивний чи негативний заряд риторичного питання визначає

подальший перебіг мовленнєвої комунікації. Стверджувальне за формою риторичне питання виражає заперечне за змістом судження типу *Is that a reason to let the man die now?* (= Surely that is not the reason to let the man die now), і, навпаки, заперечне за формою риторичне питання виражає стверджувальне за змістом судження типу *Are we not responsible to do the most we can for every individual, without taking into consideration what he might do to himself thereafter, or what caused his condition in the first place?* (= Surely we are responsible to do the most we can for every individual, without taking into consideration what he might do to himself thereafter, or what caused his condition in the first place). Наприклад: (1) Doctor: *Is that a reason to let the man die now? Are we not responsible to do the most we can for every individual, without taking into consideration what he might do to himself thereafter, or what caused his condition in the first place?* The department head: *If we had unlimited resources, you would be right. ...* (Rosenberg. *Choices. A Novel*, p. 58). Риторичні питання виражають універсальну істину як певний незаперечний факт, що ґрунтується на об'єктивних явищах дійсності, загальнолюдських цінностях, суспільному устрої і нормах поведінки в соціумі [2, с. 40]. Очевидність і беззаперечність судження, що міститься у риторичному питанні, виключають можливість його функціонування як інформаційно пошукового питання, адже запит інформації стає надлишковим. Риторичне питання містить певний модальний оцінний компонент, і, як будь-яка оцінка, певний елемент суб'єктивності, який означає, що універсальні істини, виражені риторичним питанням, можуть відрізнитися за ступенем універсальності: 1) риторичні питання можуть виражати найбільш об'єктивну універсальну істину, яка стосується об'єктивної дійсності, фізичних явищ, що існують незалежно від волі, бажання, світогляду людини. Наприклад: (2) Jackie: *Hey, you! Whaddaya doin' sittin' on the sofa watching this nonsense? Haven't you got anything better to do than watch a Mexican and Jew fight? Ain't the sun shining where you're at? Get up, turn off the set, go outside, and play with your kid* (Pacheco. *Blood in My Coffee: The Life of the Fight Doctor*, p. 147). Даний епізод діалогічного дискурсу містить риторичне питання *Ain't the sun shining where you're at?* (= Surely the sun is shining where you're at), що виражає незаперечний факт об'єктивної дійсності, та надає висловленню мовця більшої переконливості; 2) риторичні питання можуть виражати універсальну істину, пов'язану з уявленнями людини про устрій і закони оточуючої дійсності, спостереження людей за плином життя. Наприклад: (3) Nick: *Besides, what jury would convict a teenager who acted out of love? And even if I do get to spend the next few months of my youth getting Dwayned by the inmates of the California Juvenile Correctional System, I did get my thirty two minutes of lovemaking with one of the most outstanding girls of this or any other epoch* (Youth in Revolt). Риторичне питання *Besides, what jury would convict a teenager who acted out of love?* є дещо суб'єктивним, оскільки воно подане крізь призму сприйняття життя мовцем. Об'єктивність зазначеного риторичного питання виражається в тому, що висловлене ним

ЛІНГВІСТИКА. Випуск XIX

144

судження є глобальним спостереженням людства, а не вираженням лише особистісної та суб'єктивної позиції мовця; 3) риторичні питання можуть виражати універсальну істину, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях: людських взаємовідносинах, ставленні до життя і смерті, любові і ненависті, дітей, мудрості, багатства, релігії, віри, культури і т.д. Наприклад: (4)

Rheya: And I just want to know if I'm crazy or not – if what I think is happening is actually happening. Or am I one of those people, those women, who are blind to what's going on? Who pretend not to see their husband's attention toward another woman? Kelvin: Let's go home (Solaris). У риторичному питанні Who pretend not to see their husband's attention toward another woman? повідомляється очевидний факт, що жодна жінка не стане приховувати уваги чоловіка до іншої жінки, і тому воно є найбільш переконливим, що створює необхідний комунікативний ефект. Як бачимо з прикладів, риторичні питання, що відбивають загальні людські знання та життєвий досвід, можуть стосуватися різних сфер дійсності і містити в собі виключно авторську оцінку. Вони можуть не збігатися з поглядами слухача, а інколи навіть вступати в протиріччя зі суспільними нормами чи загальнолюдськими уявленнями про закономірності оточуючої дійсності. Але для мовця це не є важливим, для нього є важливим наявність логіки, яка може схилити слухача до потрібної думки, чи, як мінімум, прийняти точку зору співрозмовника. В аспекті комунікативної ефективності, універсальні істини є найбільш результативним способом впливу на слухача. До риторичних питань належать клішовані конструкції, що можуть бути віднесеними до риторичних кліше. Риторичні кліше – це питальні за формою висловлення, що регулярно вживаються в інтеракції комунікантів і відтворюються на рівні автоматизму. Вони можуть бути використані для досягнення декількох цілей. По-перше, для формального, невимушеного підтримування бесіди. По-друге, мовцеві такі кліше буває простіше використовувати (вони вже готові (ready-made) для вжитку у відповідних ситуаціях), ніж логічно вибудовувати переконливу аргументацію, щоб уникнути пояснень і відповідей на небажані питання. До них відносимо риторичні питання з питальним займенником what (What's the use ...?; What does it matter? тощо), що виражають непотрібність, безглуздість дії, що передбачається, або інформації, що повідомляється. Наприклад: (5) Pa: Get your things and I'll take you to the train. Stop crying – what's the use of crying? Mother: She's upset (Golden. Inventing Beatrice, p. 75). Давати відповідь на питання What's the use of crying?, в якому міститься відповідь – немає сенсу плакати – здається дочці настільки безглуздим, (оскільки відповідь є зрозумілою всім трьом учасникам мовленнєвої інтеракції), що вона навіть не вважає за потрібне аргументувати свою відповідь. Аналіз фактичного матеріалу показав можливість виділення риторичних питань слухача як одного з найбільш поширених способів емоційного реагування на висловлення мовця. Риторичні питання слухача тісно пов'язані з попереднім висловленням мовця і є відповіддю на запит адресанта. До риторичних кліше відносимо клішовані конструкції з питальним займенником who (Who knows?; Who cares?; Who wants?; Who needs; Who says?), які слугують для того, щоб "знеособити" висловлення, переносячи акцент з конкретної особи на "когось" невідомого. Наприклад: (6) Matt: I'm sorry. I didn't mean to take it out on you guys. I just... Does she love him? Kai: How can you ask about him when she's going to die? Who cares? Yes, she loves him, loved him, whatever. She's crazy about him. She was going to ask you for a divorce. [Matt is stunned but oddly relieved. The truth, once revealed, blows a calming wind.] Matt: You still haven't told me who he is. I guess it doesn't matter (The Descendants).

У даному прикладі мовець уміло скористався комунікативними можливостями кліше і, таким чином, позбавив адресата мотиву допиту та виявився в комунікативно більш сприятливому стані. Прагматична спрямованість риторичних питань ґрунтується на інтенції мовця повідомити адресатові свою думку, переконати, вплинути на поведінку слухача. Вони актуалізують увагу слухача, створюють ефект очікування продовження висловлення мовця, налаштовують адресата на прийом нової інформації. Завдяки функції нагнітання емоційного напруження, що властива риторичним питанням, вони є ефективним засобом підтримування на необхідному рівні уваги слухача протягом усього періоду передачі повідомлення і на цій підставі можуть бути віднесеними до метакомунікативних питань мовця, що вживаються на стадії підтримування мовленнєвого контакту.

ЛІТЕРАТУРА 1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования) / Ирина Владимировна Арнольд. – М.: Просвещение, 1990 – 300 с. 2. Белоколоцкая С.А. Риторический вопрос в английском языке: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Белоколоцкая Светлана Александровна. – Тула, 2005. – 197 с. 3. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка / Марк Яковлевич Блох. – М.: Высшая школа, 1983. – 282 с. 4. Войскунский А.Е. Я говорю, мы говорим... Очерки о человеческом общении / Александр Евгеньевич Войскунский. – М.: Знание, 1982. – 240 с. 5. Волкова Л.Г. Фатическая функция и синтаксические средства ее реализации: формальный, семантический, коммуникативно-прагматический аспект: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Волкова Людмила Геннадьевна. – Томск, 1998. – 177 с. 6. Голубева-Монаткина Н.И. Вопросы и ответы диалогической речи: классификационное исследование / Наталья Ивановна Голубева-Монаткина. – М.: Едиториал, 2004. – 200 с. 7. Долинин К.А. Стилистика французского языка / Константин Аркадьевич Долинин. – Л.: Просвещение, 1978. – 343 с. 8. Егорова Ю.А. Прагмастилистический аспект коммуникативного контакта: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Егорова Юлия Александровна. – Тула, 2002. – 165 с. 9. Линдстрем Е.Н. Классификация русских вопросительных по форме высказываний на базе прагматически обоснованной универсальной модели: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Линдстрем Елена Николаевна. – Петрозаводск, 2003. – 189 с. 10. Михальская А.К. Основы риторики: мысль и слово / Анна Константиновна Михальская. – М.: Просвещение, 1996. – 416 с. 11. Падучева Е.В. Высказывание и его соотношенность с действительностью / Елена Викторовна Падучева. – М.: Наука, 1985. – 273 с. 12. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация / Георгий Георгиевич Почепцов // Избранные труды по лингвистике: монография. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – С. 468 – 475. 13. Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения: общий вопрос (главным образом на материале современного русского языка) / П. Рестан. – Осло: Universitetsforlaget, 1969. – 880 с. 14. Романов А.А. Системный анализ регулятивных средств диалогического общения / Алексей Аркадьевич Романов. – Калинин: КГУ, 1988. – 115 с. 15. Сеницына А.Н. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Сеницына Анна Николаевна. – СПб., 2005. – 223 с. 16. Скородумова Е.А. Коммуникативно-прагматические особенности риторических вопросов-реакций: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Скородумова Елена Андреевна. – Челябинск, 2010. – 177 с. 17. Чхетиани Т.Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка): дисс. ... канд. филол. наук:

10.02.04 / Чхетиани Тамара Дмитриевна. – К., 1987. – 203 с. 18. Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16-20 вв.: Монография / Ирина Семеновна Шевченко. – Харьков: Константа, 1998. – 168 с.

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

146

19. Leech G. Principles of Pragmatics / Geoffrey Leech. – London: Longman, 1983. – 250 p. 20. Mulholland J. Handbook of Persuasive Tactics: A Practical Language Guide / Joan Mullholland. – N.Y.: Routledge, 1994. – 402 p. 21. Pacheco F. Blood in My Coffee: The Life of the Fight Doctor / Ferdie Pacheco. – Champaign: Sports Publishing LLC, 2005 – 237 p. 22. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik. – London: Longman, 1985. – 1779 p. 23. Rosenberg C. Choices. A Novel / Chava Rosenberg. – Israel: Feldheim Publishers, 2006 – 538 p. 24. Solaris: Science Fiction/Psychological Drama. – 20th Century Fox, 2002 / Director: Steven Soderbergh. Writers: Steven Soderbergh. Stars: George Clooney, Natascha McElhone, Viola Davis, Jeremy Davies. 25. Youth in Revolt: Comedy/Drama/Romance. – The Weinstein Company Dimension Films, 2009 / Director: Miguel Arteta. Writers: Gustin Nash (screenplay), C.D. Payne (novel). Stars: Michael